

1 Непомітна криза

Освіта — той процес, за якого з душі виривається думка та, пов'язуючись із зовнішніми явищами, повертається і так пізнає їхню реальність та форму.

Бронсон Олкотт, масачусетський освітянин, приблизно 1850 рік

Користуючись матеріальними благами, людина має бути пильною й захищатися від їхньої тиранії. Якщо їй не вистачає сил настільки, що доводиться дрібнішати, аби вміститися у власну оболонку, починається процес поступового самогубства людини через зменшення її душі.

Рабіндранат Тагор, індійський освітянин, приблизно 1917 рік

Ми перебуваємо в розпалі кризи величезного масштабу й глобального значення. Ні, я не про глобальну економічну кризу, яка почалася 2008 року. Принаймні тоді всі розуміли, що це за криза, і світові лідери квапливо й відчайдушно працювали над вирішеннями. Справді, наслідки для урядів були б серйозними, якби вони їх не виявили, і в багатьох зрештою відбулася зміна складу. Ні, я маю на увазі кризу, котра здебільшого залишається непоміченою, як ракова пухлина; кризу, яка в довгостроковій перспективі здатна завдати демократичному врядуванню значно більшої шкоди — світову кризу освіти.

У тому, чого демократичні суспільства навчають молодь, відбуваються радикальні зміни, і ці зміни вони слабо усвідомлюють. Жадаючи національного прибутку, країни та їхні освітні системи необачно відкидають навички, потрібні для підтримання демократії. Якщо ця тенденція продовжиться, невдовзі нації по всьому світу отримуватимуть покоління корисних механізмів, а не повноцінних громадян, здатних самостійно мислити, критикувати традиції та розуміти важливість страждань і досягнень іншої людини. Майбутнє демократій світу тримається на ниточці.

Що це за радикальні зміни? Майже в усіх країнах скорочують програми з гуманітарних наук і мистецтв, як у початковій / середній освіті, так і в коледжах / університетах. Країни відкидають усе «зайве», щоб залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку, тож ці сфери отримують від політиків ярлик «безкорисних» і стрімко втрачають місце в навчальних програмах, а також у розумах і серцях батьків та дітей. Те, що ми можемо назвати гуманітарними аспектами природничих і соціальних наук — образний, творчий аспект, а також аспект критичного мислення, — теж втрачає своє місце, коли нації воліють прагнути короткострокових прибутків, плекаючи прикладні навички, призначені для заробляння грошей.

Ця криза просто перед нами, але ми її ще не бачимо. Ми продовжуємо жити, наче все гаразд, тоді як у реальності скрізь очевидні значні зміни акцентів. Ми не міркували над цими змінами та не прагнули їх свідомо, але вони щодалі більше обмежують наше майбутнє.

Погляньте на ці п'ять прикладів, наведених із різних країн і різних рівнів освіти:

- Восени 2006 року Комісія з питань майбутнього вищої освіти на чолі з міністеркою освіти Маргарет Spellінгз

з уряду Буша подала доповідь «Перевірка лідерства: планування майбутнього американської вищої освіти»¹³. Ця доповідь справедливо критикувала нерівність доступу до вищої освіти. Однак коли настала черга основної теми, йшлося лише про освіту заради національних економічних досягнень. Доповідь розглядала гадані напрями розвитку в науці та технологіях — не фундаментальні наукові дослідження, а тільки високою мірою прикладне навчання, здатне швидко генерувати стратегії отримання прибутку. Гуманітарні науки, мистецтва й критичне мислення були практично відсутні. Ігноруючи їх, ця доповідь настійливо натякала, що буде цілковито нормально дозволити цим сферам занепасти на вигоду корисніших дисциплін.

У березні 2004 року група вчених із багатьох країн зібралася обговорити освітню філософію Рабіндраната Тагора — інноватора в освіті й лауреата Нобелівської премії з літератури 1913 року. Освітній експеримент Тагора, який справив значний вплив у Європі, Японії та Сполучених Штатах, прагнув розвивати учнів завдяки практикам сократівського мислення, ознайомленню з багатьма світовими культурами та передусім включенням музики, образотворчого мистецтва, театру й танцю до кожної частини програми. Сьогодні в Індії ідеї Тагора ігнорують і навіть зневажають. Усі учасники конференції погодилися, що гору взяла нова концепція, зосереджена на прибутку, в процесі витісняючи всю ідею творчого та критичного саморозвитку, завдяки якій Тагор сформував стільки майбутніх громадян успішної індійської демократії. Чи переживе демократія Індії сучасний замах на свою душу? Бачачи стільки свіжих свідчень бюрократичного безглуздя та некритичного групового мислення, багато

учасників висловило побоювання, що відповідь, можливо, «ні».

- У листопаді 2005 року відбувся семінар для вчителів у Школі-лабораторії Чиказького університету — школі в кампусі мого рідного університету, де Джон Дьюї проводив свої проривні експерименти з реформування демократичної освіти; школі, у якій училися дочки Президента Барака Обами. Учителі зустрілися обговорити освіту для демократичного громадянства і проаналізували багато різних освітніх експериментів від міркувань Сократа та Дьюї в західній традиції до споріднених ідей Тагора в Індії. Але відчувалася проблема. Вчителі — які пишуться тим, що заохочують у дітей критичне мислення та уяву, — висловили занепокоєність тиском із боку заможних батьків, які відправляють своїх дітей до цієї елітної школи. Ці батьки хочуть, щоби діти набули навичок, котрі можуть забезпечити фінансовий успіх, і нетерплячі до нібито зайвих предметів, у такий спосіб намагаючись змінити бачення школи. Видно, їм це вдається.
- Восени 2005 року до мене за порадою звернулася очільниця комітету з відбору кандидатів на посаду декана педагогічного факультету одного з найпрестижніших університетів нашої країни. Далі я називатиму його університетом Х. Освітній факультет Х справляє величезний вплив на вчителів і школи по всіх Сполучених Штатах. Коли я заговорила про роль гуманітарних наук і мистецтв в освіті громадянського суспільства, моя співрозмовниця здивувалася. «Це дуже дивно, — сказала вона. — Жодна людина в моєму колі взагалі не згадувала нічого такого. Ми лише обговорювали, як університет Х може зробити внесок у глобальну науково-технічну освіту, і наш ректор зацікавлений

саме в цьому. Але те, про що ви розповідаєте, дуже цікаво, і я хочу це обміркувати».

- Узимку 2006 року ще один престижний американський університет — назвімо його Y — організував присвячений великому ювілею симпозіум, основною темою якого мало бути майбутнє гуманітарної освіти. За кілька місяців до заходу спікерам, які погодилися взяти участь, повідомили, що фокус змінився і вони мають просто приїхати й прочитати маленьким кафедральним аудиторіям лекцію на будь-яку тему, котра їм подобається. Доброзичливий і говіркий молодший адміністратор пояснив мені причину: ректор Y вбачив, що симпозіум із гуманітарної освіти «не наробить галасу», тому вирішив замінити її найостаннішими досягненнями в технологіях та їхньою роллю в генеруванні прибутку бізнесу.

Подібних історій сотні, й нові з'являються щодня — у Сполучених Штатах, Європі, Індії та, безсумнівно, в інших частинах світу. Ми прагнемо речей, які нас захищають, тішать і заспокоюють, — того, що Тагор назвав нашою матеріальною оболонкою. Але, видно, ми забуваємо про душу, забуваємо, що це означає, коли душа відкривається та складним і витонченим чином поєднує людину зі світом; що означає сприймати іншу людину як душу, а не лише як корисний інструмент чи заваду своїм планам; і що означає спілкуватися як той, хто має душу, з кимось, чию особистість ми вважаємо так само глибокою та складною.

Для багатьох людей слово «душа» має релігійні конотації, і я на них не наполягаю, та й не відкидаю. Будь-хто може їх приймати чи ігнорувати. Однак я наполягаю на тому, що під цим словом мали на увазі Тагор і Олкотт: властивості мислення та уяви, які роблять нас людьми,

а наші стосунки — повноцінними й людськими, а не відносинами експлуатації та маніпулювання. Якщо ми взаємодіємо в суспільстві, не навчившись сприймати себе й інших через бачення одне в одному здібностей до мислення та співпереживання, демократія приречена на провал, адже вона будується на повазі й турботі, а ці риси, своєю чергою, спираються на здатність сприймати інших як людських істот, а не просто як об'єкти.

З огляду на те, що всі нації так нетерпляче прагнуть прибутку, особливо в ці кризові часи, про напрям розвитку освіти й демократичних суспільств порушують надто мало запитань. У цій гонитві за прибутковістю на глобальному ринку ми ризикуємо втратити цінності, важливі для майбутнього демократії, особливо в епоху релігійного й економічного неспокою.

Багатьом лідерам мотив прибутку натякає, що найважливішими для майбутнього їхніх країн є наука та технології. Нам не слід нехтувати якісною науково-технічною освітою, і я не говоритиму, що націям варто припинити розвиватися в цьому напрямі. Мене тривожить, що інші здібності, не менш цінні, можуть загубитися у змагальній метушні — навички, необхідні для здоров'я будь-якої демократії та створення гідної світової культури, здатної конструктивно розв'язувати нагальні проблеми.

Ці здібності пов'язані з гуманітарними науками та мистецтвами: навички критичного мислення, здатність братися до світових проблем як «громадяни світу» і вміння співчутливо ставитися до скрутного становища іншої людини¹⁴.

Я висуватиму свої аргументи на основі контрасту, який уже засвідчили мої приклади: між освітою заради прибутку й освітою задля більш інклюзивного типу громадянства. Спробую показати, наскільки важливі гуманітарні

науки й мистецтва в початковій, середній та університетській освіті, й наведу приклади з різних рівнів. Я жодним чином не стверджую, що природничі та соціальні науки, зокрема економіка, неважливі для освіти громадян. Але ніхто і не пропонує залишити ці сфери знань осторонь. Я наголошую на тому, що водночас цінно та перебуває під загрозою.

Ба більше, якщо практикувати ці інші дисципліни якнайкраще, вони сповнюються тим, що можна назвати духом гуманітарних наук: пошуком критичної думки, сміливою уявою, співчутливим розумінням різноманітного людського досвіду й складності світу, в якому живемо. Останніми роками наукова освіта слушно зосередилася на розвитку здатності до критичного мислення, логічного аналізу й уяви. За умови її правильного застосування наука стає другом гуманітарних дисциплін, а не їхнім ворогом. Хоча якісна наукова освіта не є моєю темою, супутнє дослідження було б цінним доповненням до неї¹⁵.

Тенденції, які мене тривожать, мають світовий масштаб, але я зосереджуватимуся на двох дуже різних країнах, котрі добре знаю: це Сполучені Штати, де живу та викладаю, й Індія, де я вела своє дослідження з глобального розвитку, більшу частину якого присвячено освіті. Індія має славетну традицію гуманітарної та мистецької освіти, прикладом якої є теорія і практика великого Рабіндраната Тагора. Я ознайомлю вас із його цінними ідеями, які заклали основи демократичної нації та значною мірою вплинули на демократичну освіту в Європі й Сполучених Штатах. Але також говоритиму про сучасну роль освіти в сільських проєктах із поширення грамотності для жінок і дівчаток, коли важливо спонукати до розвитку через мистецтва й можна чітко побачити вплив цього процесу на демократію.

Що стосується Сполучених Штатів, мої аргументи згадуватимуть багато освітніх експериментів — від використання сократівського самоаналізу в різних школах до ролі мистецьких організацій у заповненні прогалін у програмі державних шкіл. (Докладним тематичним прикладом буде історія Чиказького дитячого хору в розділі 6.)

Освіту здобувають не тільки у школах. Багато рис, які я відзначаю, також потрібно виховувати в родині — й у ранньому дитинстві, й коли діти дорослішають. Комплексний підхід державної політики до цих питань має враховувати, як можна підтримати родини в розвитку дітей. Коло однопітків та культура соціальних норм і політичних інституцій теж відіграють важливу роль: або підтримують, або підривають зусилля шкіл і сімей. Однак наголос на школах, коледжах та університетах обґрунтований, тому що саме в цих установах відбуваються найзгубніші процеси, адже потреба в економічному зростанні призводить до змін у навчальних програмах, викладанні та фінансуванні. Якщо ми усвідомимо, що працюємо лише над одним аспектом розвитку громадян, зможемо не допустити погіршення ситуації.

Освіта потрібна не лише для громадянства. Вона готує людей до працевлаштування та, що важливо, до повноцінного життя. Про роль мистецтв і гуманітарних наук у досягненні цих цілей можна написати ще одну книжку¹⁶. Однак усі сучасні демократії є суспільствами, у яких сенс і цілі людського життя є темами небезпідставних розбіжностей між громадянами з різними релігійними та світськими поглядами, і ці громадяни, звісно ж, сперечатимуться, наскільки різні типи гуманітарної освіти служать їхнім конкретним цілям. У чому ми можемо погодитися? В тому, що молодим людям по всьому світу, в будь-якій країні, котрій пощастило бути демократичною, треба